

Martin József

AMIÉRT BISMARCK MEGHARAGUDOTT JÓKAIRA

Egy korai „interjú-anyag” nyomában

Mindjárt cikkének bevezetőjében megjegyzi Aranyi Lipót,¹ korának ismert újságírója, hogy visszaemlékezésének van apropója: Jókai és Bismarck² címmel írt több mint két hasábos emlékező és elemző publicisztikát az *Ujság* 1938. április 10-i számába,³ s az alcím világosan jelzi a szerző indítékát: Az Anschluss alkalmából. A cikk közzétételekor már egy hónappal vagyunk túl Hitler európai expanziójának első állomásán⁴, amelyről Aranyi is tudja, immár kész tényként kell vele

¹ Aranyi Lipót (Miskolc, 1855. szept. 20. – Bp., 1945. jan.): újságíró, lapszerkesztő. Iskolái befejeztével kereskedő tanonc, 1876-tól a Miskolcz c. lap belső munkatársa s a fővárosi politikai napilapok levelezője. 1882-ben a Miskolcz szerkesztője. Miskolcon megalapította a Borsod-Miskolczi Közölny c. társadalmi, gazdasági és szépirodalmi lapot, amelynek kiadótulajdonos szerk.-je volt (1883–91). Bp.-re költözött, a Pesti Naplóba (1892, 1895) s a Fővárosi Lapokba írt cikkeket, tárcákat. A Nemzet (1892–99), a Magyar Újság, a Magyar Nemzet (1899–1903) s alapításától Az Újság (1903–34) belső munkatársa, az utóbbi törvényszéki rovatvezetője. Tagja volt a Borsszem Jankó c. humoros hetilap szerkesztőségének. Egy nyilas igazoltatás során a Szt. István körúton agyonlőtték. <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC00003/00423.htm>. Letöltve: 2009. április 17.

² Otto von Bismarck (1815–1898) német politikus, porosz miniszterelnökként (1862–1890) a parlament liberális többsége ellenére keresztülvitte a hadseregreformot és négy évig parlamenti felhatalmazás nélkül kormányzott. I. Vilmos császár 1871-ben birodalmi kancellárrá nevezte ki és hercegi rangra emelte. A „vaskancellárnak” nevezett Bismarck vezető szerepet vállalt a Poroszország elsőbbségét és a junkerek jelentős befolyását biztosító birodalmi alkotmány kidolgozásában. Pozíciója II. Vilmos trónra lépése után rendült meg, 1890-ben kényszerült lemondásra. In: Magyar Nagylexikon. Bp. 2001. Magyar Nagylexikon Kiadó. 4. kötet, 83–84. pp.

³ Az *Ujság*: politikai napilap, amely 1903 decemberétől 1944 márciusáig jelent meg. Kezdetben Tisza István politikáját támogatta. Nem jelent meg 1919. május 14-től szeptember 28-ig és 1924. április 17-től május 6-ig. Liberális szellemű legitimista lappá vált, amelyet 1925. május 31-én betiltottak, majd július 12-én *Ujság* néven, új számozással újraindítottak. Első felelős, majd főszerkesztője és kiadója Gajári Ödön. Felelős szerkesztője volt többek Ágai Béla, Kóbor Tamás, az utolsó főszerkesztője Makai-Petrovics György (1943–44). A lap munkatársai közé tartozott Mikszáth Kálmán, Herczeg Ferenc, Móricz Zsigmond. In: Magyar Nagylexikon. Bp. 2003. Magyar Nagylexikon Kiadó. 17. kötet, 894. p. valamint Voit Krisztina: A budapesti sajtó adattára. Bp. 2000. Argumentum Kiadó. 601. p. A szóban forgó írás az *Ujság* 1938. április 10-i számának 27. oldalán jelent meg.

⁴ Kissinger így ír erről: „Egy hónapig tartó náci fenyegetés, osztrák engedmények és újabb alapos megfontolás után 1938. március 12-én a német csapatok bevonultak Ausztriába. Nem volt ellenállás, és Ausztria népe, sokan közülük örömmámorban úszva, úgy érezte, hogy megfosztva birodalmától és támasz nélkül maradván Közép-Európában, jobban jár, ha a jövőben Németország egyik tartományává válik, semmint mellékszereplő Közép-Európa színpadán.” In: Henry Kissinger: Diplomácia. Bp. 1996. Panem–McGraw–Hill–Grafo, 307. p.

számolni. „A nagy világtörténelmi aktus: *Ausztria egyesülése Németországgal* a mai napon végbemenő népszavazással befejezését kapja” – írja az *Ujság* szerzője. Utólag visszatekintve is sorsdöntő „aktusa” ez a huszadik századi európai történelemnek, s a liberális *Ujság* hasábjain, cikke első részében Aranyi jó érzékkel – mintegy a tragédiákat megsejtve – nyúl az antiszemitizmus témájához, fölelevenítve a bécsi zsidóellenesség történetét. Egy meglehetősen váratlan átmenettel – „a jelzett bécsi közéleti események idejében Magyarországon a publicisztika terén a legnagyobb tekintély Jókai Mór volt” – tér át Jókai „interju-anyagára” Bismarck herceggel. Ha írástechnikailag kissé meglepő is a fordulat, a tematika szellemi hídja jól látható: az Anschluss – vagyis Ausztria bekebelezésének – árnyékában a bécsi antiszemitizmus történeti főlvázolása után Aranyi úgy idézi vissza Jókai 1874-es írását⁵, hogy az 1938-as olvasónak világossá váljék, Bismarcknak semmilyen területi követelése nem volt az Osztrák–Magyar Monarchiával szemben: „...nekem annyi terület sem kell, amennyi ennek a plajbásznak a hossza, szélessége. Meg kell jegyezmem – fűzte hozzá Jókai – a hercegnek ekkor egy akkora plajbász volt a kezében, hogy ha az egyik végét a mappán Berlinre helyezte volna, a másik vége leért volna egészen Konstantinápolyig” – írta 52 év múltán a huszadik századi publicista, ám pontatlanul idézte Jókait. *A Hon* főszerkesztője nem ekkor emlegette Konstantinápolyt, s a plajbász nála „csak” Triesztig ér. De nem ez az egyetlen tévedés a Jókai-cikk visszaidézésében, ám nézzük először az eredeti írást.

Jókai cikkét korántsem csupán *A hon* hasábjairól ismerhette az utókor, megjelent többször az író gyűjteményes kötetében, s a forrás megjelölése nélkül teljes terjedelmében közölte az írást Jókai emlékének szentelt, 1904-es kötetében Szabó László⁶. Említi a cikket Mikszáth is a *Jókai Mór élete és kora* című lebilincselő kor- és életrajzában, megjegyezvén, hogy „Jókai A Hon-ban közzétett úti rajzaiban írta le ezt az érdekes kihallgatást (ahol voltaképpen Bismarck volt a kihallgatott (...)).”⁷ *A Hon* első oldalán vonal alatt közölt írásnak pontosan ez a

⁵ Idézett cikkében Aranyi azt is megemlíti, hogy Jókai a jelzett korban „mint költő világhírű, mint politikus a legmagasabb rangbeli.” Mindenesetre az 1870-es évek elején már ismerték Európában és korának legnépszerűbb magyar regényírója, aki – mint Buzinkay Géza írja – „változó mértékben ugyan, de élete végéig szoros kapcsolatban maradt a sajtóval. 1847 és 1882 között folyamatosan szerkesztett lapokat, volt idő, amikor párhuzamosan hármat is. (...) Ugyanebben az évben (1858-ban – M.J.) a Bécsből Pestre áttelepült Magyar Sajtó c. hírlap főmunkatársa, 1862-ben szerkesztője lett, s tulajdonképpen az itt megkezdett, de felfogása szerint kevésbé független kiteljesített folytatásaként indította meg a következő év elején politikai napilapját A Hon címmel.” A Jókai szerkesztésében 1863. január 1-jén meginduló lapot később a „magyar Times”-nak becézték. In: Buzinkay Géza: Magyar hírlaptörténet 1848–1918. Bp. 2008. Corvina, 44–46. pp. A szóban forgó cikk eredeti lelőhelye: Jókai Mór: Bismarcknál. A Hon 1874. március 3. 1. p.

⁶ Így például: Jókai Mór: Életemből, II. rész. In: Jókai Mór összes művei, Nemzeti Kiadás. Bp. 1898. Révai Testvérek Kiadása. XCVII. kötet, 426. p. és Jókai Mór: Útleírások. <http://mek.niif.hu/00800/00836/html/jokai32.htm>. Letöltve: 2009.03.02., valamint Szabó László: Jókai élete és művei. Bp. 1904. Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Ujságvállalata. 353–359. p.

⁷ Ld. Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. Bp., é.n. Révai Testvérek Kiadása. II. kötet, 121. p.

tartalma: Jókai elbeszéli, hogy barátja, Braun Károly birodalmi képviselő „szíves közbenjárása” folytán juthatott be a „nagy államférfiúhoz”. Tudósítói pontosságú bevezetőben írja le, hogy Bismarck palotája a „legigénytelenebb külsejű az egész Wilhelm-strasséban”, s ehhez hasonlóan a „dolgozó és elfogadó szobában” sincs semmi pompa, vas nyugágy, vasszekrény, „a szoba közepén egy nagy íróasztal, a mellett ül a vas ember.” Ezután következik Bismarck aprólékosan precíz portréja, amely sokban emlékeztette az író Deákra, s „általában az egész arcz tökéletes eszménye – egy régi magyar alispánnak.” Jókai hiúságának nyilván hízeleghetett, hogy Bismarck megjegyezte, még főhadnagy korában olvasta vendége legelső munkáinak ismertetését az Augsburger Allgemeine Zeitungban, „a mi ’még akkor’ okos lap volt.” Még egy tudósítói pillanatkép a bálba induló „imposans szépségű” hercegnő és „ragyogó, eszményi alakú” leánya megjelenéséről, majd elkezdődik a „kihallgatás”, amelyben Jókai jobbára hallgat, esetleg közbevet, netán „említésbe hoz” valamit, például a keleti kérdést. Ez tipikusan interjú-szituáció, még ha formális kérdések nincsenek is; ilyen helyzet – hogy ugyanis neves vagy éppen világhírű író nagy hatalmú, a maga korát erőteljesen befolyásoló politikus nézeteit teszi közkinccsé – sokszor adódott már a sajtótörténelem folyamán, ilyen volt például H. G. Wells interjúja Sztálinnal, Emil Ludwigé Mussolinivel vagy éppen Edgar Snow-é Mao Ce-tunggal.⁸ Ezek már mai értelemben vett lapinterjúk, ám 1874-ben még az újságfejlődésnek és a műfaj történetnek egy korábbi szakaszában vagyunk, de ettől még a „Jókai-kihallgatás” ugyanolyan informatívan számol be Bismarck aktuális világpolitikai nézeteiről, mint tették a maguk korában a Sztálinnal, Maóval vagy Mussolinivel folytatott beszélgetések.

Bismarck herceg előbb azt fejtegeti, hogy a „dualisticus államforma Osztrák–Magyarország között fenntartandó”, majd a következő, az írás alighanem leghosszabb bekezdésében nagyon határozottan leszögezi, hogy a német diplomácia nem akarja „annectálni” az osztrák örökös tartományokat: „Isten őrizze! (...) S ugyan mit kezdenénk Béccsel mint határvárossal. Bécsnek és Budapestnek missioja van a keleten a civilizatio és a kereskedelem gazdag központjaivá alakulni.” (Bő fél évszázad múltán ezúttal is kiderült, hogy a történelem legföljebb csak részben – vagy egyáltalán nem – ismétli önmagát, Hitler már nagyon is tudott mit kezdeni Béccsel mint határvárossal, s éppen ezért teljesen érthető, hogy Aranyi 1938-ban miért tartotta fölidézendőnek a Jókai-írást.) Bismarck két hosszabb monológja után a cikk második fele egyre inkább hasonlít az interjúhoz, a dialógus csíráit fedezhetjük föl benne: miután a herceg kifejtette, hogy „Oroszországnak nincs szüksége többé európai hódításokra”, Jókai reményét fejezi ki, hogy „Magyarországon (az oroszok ugyanis – M.J.) föl fognak hagyni a nemzetiségi izgatásokkal”. Ez bizony nem más, mint közbevetett megjegyzés, ha tetszik, ellenvetés, amint, hogy néhány sorral alább az az észrevétel is,

⁸ Ld. bővebben Christopher Silvester (szerk.): Szellemidézés. Biográf, Bp., 1994.

amelyben Jókai „bátorkodik” „gyöngé aggodalmát kifejezni netaláni uralkodó-váltás esetére.” A rövidülő eszmefuttatások és az ismétlődő közbevetések sorában az érzékeny vallási téma következik; miután Jókai tisztázta, hogy ő „kemény nyaku” kálvinista, azt is elmondja, Magyarországon a katolikusok „fölvilágosodott emberek, s ott vallásháborúra táborot keresni senkinek sem sikerülend”, mire a herceg elmondja, hogy „mi véleménye van a pápának. Ez köztünk maradhat” – írja Jókai. A mai gyakorlatra lefordítva: amit Bismarck neki a pápáról elmondott, az off the record volt, csak hogy a modern beszélgetésekben ilyen esetben teljesen hallgatunk, a nem közlésre szánt anyagnak a témáját sem szoktuk megnevezni, tehát az olvasó nem tudja meg, hogy mi volt az adott tárgy, s azt meg végképpen nem, hogy arról mit fejtett ki interjúalanyunk. Jókai ennél őszintébb volt az olvasóhoz: elárulta neki, hogy beszéltek a vallási témáról, igaz, azt már nem, hogy mit. A találkozó záró szakaszában hangulatoldó, személyes hangvételű emlékezés következik a herceg magyarországi élményeiről, nevezetesen arról, hogy miként vásárolt lovakat, s ezenközben gyakran hallotta az Isten szót. A kecskeméti főbíró világosította föl Bismarckot, hogy „ezt a szót nem annyira imádságképen, mint erő kifejezésül szokták használni erre mifelénk.” Jókai válaszol: „Ez bizony még most is úgy van.” Ekkor jött be a herceg titkára, s itt fejeződik be az egy órás „kihallgatás”, de még nem a cikk. Az utolsó bekezdésben már a publicista Jókai szólal meg, s persze ennek lett a legnagyobb visszhangja. Az utolsó bekezdés elején mintegy jelzi a szerző, hogy most ő következik: „Megjegyzem még – írja –, hogy beszéd közben folyvást két plajbász volt Bismarck kezében”, akkorák, hogy neki – Jókainak – „sétabotnak” is elég volna, „s mikor azt mondta, hogy Ausztria tartományaira nem áhítozik, azzal demonstrált, hogy ’ekkora darabot sem akarunk többé senkitől elfoglalni, mint ez a plajbász!’ Az igaz, hogy ’a z a p l a j b á s z ’ a ’térképen’ egész Triesztig leérne.”

Vagyis nem Konstantinápolyig, ahogyan Aranyi az *Ujság* hasábjain, 1938-as cikkében írta, ami azonban a lényegen nem változtat, a publicista Jókai a plajbász-hasonlaltal kibújt a kérdező-hallgató bőréből. Aranyi a megjegyzést tréfának nevezi, amely szerinte „országszerte viharos derűtséget keltett. De csakhamar kivették részüket az olvasóközönség felderítéséhez *a bécsi, a berlini és a párisi lapok is.*” Az *Ujság* szerzője úgy vélekedett, hogy a lapok a párbeszéd komoly részével „hasonló komolysággal foglalkoztak. De nem feledkeztek meg az interjú végére helyezett *Jókai-aperszüről sem*⁹ és – főleg a párisi lapok – sokkal intenzív (sic! – M.J.) kommentárokkal kísérték Jókai odavetett megjegyzését, mint amennyi a Jókai – és főleg Tisza Kálmán felfogása szerint – kívánatos volt.” A kérdés már most az, hogy mennyire tekintsük mérvadónak Aranyi Lipót értékelését a Jókai-írás – s kivált a csattanós befejezés – európai visszhangjáról.

⁹ Valóban ajánlatos inkább észrevételként, szellemes ötletként vagy megjegyzésként értelmezni a francia eredetű aperçu-t, mint a rövid műfajok kategóriájába besorolható glossza jellegű észrevételként vagy karcolatszerű jegyzetként. Ld. bővebben: Király István (főszerk.): Világirodalmi Lexikon. Bp. 1970. Akadémiai Kiadó. Első kötet, 376. p.

Ne hamarkodjunk el a választ. Egyfelől persze óvatosságra int, hogy a hitleri előrenyomulás időszakában a monarchia – s így persze Magyarország – iránt tanúsított bismarcki visszafogottságot jó politikai érzékkel, s persze nem minden célzatosság nélkül, állította előtérbe Aranyi – eljövendő tragédiákat is megsejtve –, de elemzésébe több pontatlanság is csúszott. Azt írta például: magyarországi élményeiről szólván Bismarck elbeszélte Jókainak, hogy kadet korában egy rettenetesen forró nyári napon megfürdött a Tiszában. Ámde erről *A hon* hasábjain egy szó nem sok, annyi sincs, csak – ahogy említettem – a lóvásárlást említi Bismarck. Azt is írja az *Ujság* szerzője, hogy „most már Jókai egyenesen áttért a Bécsben észlelhető 'Anschluss' mozgalomra”, s Bismarck szájába adja az alábbiakat: „Nézze kérem, soha nem titkoltam, hogy az osztrák–magyar monarchiának az én véleményem szerint a maga súlypontját *Budára kell helyeznie.*” Mondani sem kell, hogy az Anschluss kifejezés sehol nem fordul elő a Jókai-szövegben, s Bismarck nem Budáról, hanem Bécs és Budapest kelet-európai „missziójáról” beszélt. (Ami különben azt is jelenti, hogy – a Jókai-írás szerint – a birodalmi kancellár 1874-ben tudott már Pest, Buda és Óbuda 1873-as egyesüléséről.) Téved Aranyi abban is, hogy mikor közölte az írást *A hon*: „A legközelebbi vasárnap (ugyanis a berlini hazaérkezés után – M.J.) a 'Hon' első oldalán jelent meg a párbeszéd. A magánügyekre, a tiszai fürdésre vonatkozó rész szóról-szóra ugy, amint azt fentebb leirtuk.” Aranyi tehát biztos volt abban, amiben – mint láttuk – tévedett, ráadásul Jókai írása nem vasárnap, hanem keddi napon jelent meg. Az errátumok e sorát betetőzi a csattanó megmásítása: nála, ahogy már említettem, a plajbász Konstantinápolyig ért...

Jó okkal feltételezhetjük azt, hogy Aranyit, aki írása közreadásakor már 82 éves volt, memóriája hagyta cserben, nincs ugyanis nyoma annak, hogy az említett gyűjteményes kötetekben vagy Szabó László munkájában más szöveg jelent volna meg. Legföljebb a textus lényegét nem érintő ortográfiai igazításokra lelhet a kései olvasó – például a Jókai korában használatos cz-ket fölváltották c-k –, de másra, lényegi másításra nem. Ennyi pontatlanság után könnyű kézzel lehetne legyinteni a plajbász okozta derű nemzetközi visszhangjára: hajlamosak lehetünk elhinni, hogy ez inkább csak az idős hírlapíró emlékezetében létezett.

De nem így van, ennyi legalább és bizvást állítható, noha a további kutatás még alaposabban alátámaszthatja ezt a vélekedést. Tény ugyanis, hogy Bécsben és Berlinben is viszonylag gyorsan leközülték a Jókai-írás német fordítását. (További bűvárnak kellene kiderítenie, miként történt ez Párizsban.) A budapesti megjelenést mindössze egy nappal követte a bécsi: a tekintélyes *Neue Freie*

Presse március 4-i számának ötödik oldalán¹⁰ kisebb, a tartalmi mondanivalót nem érintő rövidítésekkel közölte a magyar író cikkét. Az osztrák napilapban az írás végén magyarul volt olvasható a forrás, igaz, névelő nélkül, vagyis így: Hon. Öt nappal a pesti közlés után 1874. március 8-án a berlini *Kreuz-Zeitung*¹¹ (írják *Kreuzzeitung*nak is) betűhív fordításban hozza nyilvánosságra a Bismarckkal folytatott beszélgetés anyagát „A magyar író és képviselő Jókai Mór Bismarcknál” címmel. A bevezető bekezdésből kiderül, hogy a fordítást az újság egy másik német lapból vette át, a Karl Braun képviselő – vagyis Jókai barátja és a Bismarckkal történő találkozás előkészítője – kiadásában megjelenő *Spenersche Zeitung*ból.¹² Tehát annyi mindenképpen elmondható, hogy napokkal a budapesti közlés után a német nyelvterület két legfontosabb városának néhány jelentős lapjában németül is olvasható volt Jókai cikke, s ennek alapján nyugodtan felté-

¹⁰ A *Neue Freie Presse* 1864-ben jelent meg először, miután a *Die Presse*t alapító August Zanggal csaknem a teljes szerkesztőség szakított. Az új lapot a régi *Die Presse* két szerkesztője, Michael Etienne és Max Friedländer alapította, s a NFP hamarosan a Habsburg-monarchia vezető újságjává vált, miközben a régi mind inkább veszített jelentőségéből, és 1896-ben meg is szűnt. A liberális polgárság lapjaként számon tartott újságba olyan szellemi nagyságok írtak, mint Eduard Hanslick, Theodor Herzl, Hugo von Hofmannstahl, Stefan Zweig, Felix Salten és Artur Schnitzler. Kiváló újságírók és korszerű technikai módszerek – például a rotációs eljárás bevezetése 1869 és 1873 között – öregbítették az újság hírnevét; folyamatos emelkedés után a lap példányszáma 1938-ban elérte az 59000-t. Hitler bevonulása hamar véget vetett a *Neue Freie Presse*ének, a nemzetiszocialisták nem viselték el a lap polgári-liberális hangvételét: a lapot 1938 nyarán egy náci konroll alatt lévő gazdasági társaság kisajátította. A *Neue Freie Presse* 1939. január 31-én jelent meg utoljára.

http://aeiou.iicm.tugraz.at/aeiou.encyclp.n/n350340.htm;internal&action=_setlanguage.action?LANGUAGE=en. Letöltve: 2009. április 24. A jelzett írás a *Neue Freie Presse* 1874. március 4-i számában jelent meg. Nr. 3420.

<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?apm=0&aid=nfp&datum=18740304&seite=5&zoom=2>. Letöltve: 2009. április 14.

¹¹ A *Kreuz-Zeitung*ot az 1848-as német forradalom idején alapították Poroszország konzervatív körei, ideológiai fegyvernek tekintve a lapot. A Konzervatív Párt sajtóorgánusaként működött, noha soha nem nyilvánították hivatalos pártlappá. A Weimari Köztársaság időszakában hangot váltott ugyan – alkalmazkodni igyekezvén a megváltozott politikai környezethez –, de mindig Németország konzervatív köreit reprezentálta. A Nemzeti Szocialista Párt nyomására 1939-ben szűnt meg.

<http://www.library.utoronto.ca/mediacommons/microtext/collection/pages/neuepreu.html>.

Letöltve: 2009. április 18.

¹² A *Spenersche Zeitung*ot Ambrosius Haude könyvnyomtató és kiadó alapította 1740-ben. A lap eredeti neve: „*Berlinische Nachrichten von Staats- und gelehrten Sachen*“. Haude halála után 1748-ban Johann Karl Speneré – a lapot kiadó Haude und Spener közös cég résztulajdonosáé – lett az újság. A 19. század folyamán az egyik legnagyobb berlini napilap. 1874-ben a *National Zeitung*ba olvadt bele. http://de.wikipedia.org/wiki/Spenersche_Zeitung. A lap közelállhatott Bismarckhoz, az Írói és művészi körök Berlinben című, ugyancsak berlini újtjáról és szintén *A Honban* közölt cikkében Jókai is célzott erre: „Rokonszenyvel találkozhatunk a Vossische Zeitung (156 év óta fennálló lap), Spenersche Z. (Bismarck orgánuma), Gegenwart (Lindau Pál lapja), Montagszeitung (Glasbrenner, a legnevezetesebb német humorista és publicista), a Börzen Zeitung stb. szerkesztőségeinél, s ez a rokonszeny ránk nézve többet ér egy hadseregnél.” <http://mek.niif.hu/00800/00836/html/jokai33.htm>. Letöltések: 2009. április 24.

telezhetjük, hogy a budapesti írás valamennyire ismertté vált az európai sajtóban. Ezt látszik alátámasztani, hogy egy sziléziai lap is idézte a beszélgetés egyik legszórakoztatóbb passzusát: oroszországi vadászatai emlegetése közben Bismarck oroszul mondott valamit, amit Jókai „nem tudott megtartani”, ezért a „példabeszédet” a herceg megmagyarázta németül: „ha az orosz lop, annyit lop, a mennyi neki magának egy napra elég; de ha egyszer a német lop, az annyit lop, hogy a gyerekeinek is maradjon belőle, még holnapra való is.” A birodalmi kancellár ezt abban az összefüggésben mondta, hogy „Oroszországnak nincs szüksége európai hódításokra többé...” Ám maga a kontextus valószínűleg kevésbé érdekelhette a Deutsches Sprichwörter-Lexikon szerkesztőit, akik ezt a passzust az oroszokkal kapcsolatos mondások közé vették föl, forrásként annyit jelölve meg, hogy ezt „közmondásként a német birodalmi kancellár, Bismarck herceg fejtette ki egy megbeszélésen, amelyet Jókaival, a magyar publicistával folytatott.”¹³

A nemzetközi visszhangot tekintve Aranyi emlékezete tehát valószínűleg jól működött, annál is inkább, mivel a *Neue Freie Presse* hasábjain március 5-én – tehát két nappal a pesti közlés után – megjelent egy ironikus hangvételi jegyzet is, – pp – aláírással.¹⁴ A csipkelődő és évődő, de nem bántó, még kevésbé sértő hangnemet az alcímben megjelölt fantáziánév jelzi először: Bei Bismarck von *Jocus Maurai*. A *Neue Freie Presse* játékos kedvű jegyzetírója eltorzította Jókai nevét, de nem öncélúan, mert a latin „jocus” magyarul „tréfát” jelent. A csipkelődés folytatódik: Jocus Maurai mindjárt érkezése napján fölkeresi Bismarck herceget, akinek a munkaszobájában „minden vasból van, még a türelem is, ez a vastürelem jár az interjúvolóknak”. Élcelődik – pp – az eredeti cikkben is említett, az asztal alatt fekvő bernáthegyi szelindeken is, az viszont nem vasból, hanem tiszta ónból van, ha „nem téved”. Aztán a Deák-hasonlat következik: „Az évszázad minden nagy embere egy magyarhoz hasonlít”, „a nagy Napóleon például szembeötlően hasonlít egy öreg táblabíróhoz, de erről majd később, egyik regényemben.” Ha már minden vasból van, csak természetes, hogy Bismarck vasmarokkal szorítja meg vendége kezét, s megkérdezi közben: – Tud Ön magyarul? Jocus Maurai örömmel mond igent, mire a herceg csehül (!) biztosítja vendégét arról, hogy ő jól ért lengyelül és oroszul is. És végig ebben a stílusban; a kifigurázás némely fordulata olykor messze túlmutat a maga korán.

¹³ In: *Schles. Presse*, 1874, Nr. 109, S. 4. www.zeno.org/Wander-1867/A/Russe. Letöltve: 2009. április 25. Jókai publicistaként történő emlegetése nem nagy tájékozottságról árulkodik, de bizonytalanság övezi a *Schles. Presse* megjelölést is, mert több egykorú forrás csak az 1742-es alapítású *Schlesische Zeitung*-ról tud, amelyet Szilézia legnagyobb regionális lapjaként tartottak számon. Az eredetileg háromszor megjelenő, s napilappá 1828-ban váló újság Szilézia fővárosában, Breslauban (Wrocław lengyelül, Boroszló magyarul – M.J.) jelent meg. Írt a lapba a Sziléziát Poroszország számára megszerző II. (Nagy) Frigyes porosz király is. www.zeno.org/Meyers-1905/A/Schlesische+Zeitung. Letöltve: 2009. április 26.

¹⁴ *Neue Freie Presse* 1874. március 5. Nr. 3421. 7. p.

– Annetálja-e a herceg hamarosan Ausztriát? – így a kérdés, mire a válasz: – Ez „egyes egyedül” Magyarországtól függ; ha a dualizmus tartós, akkor nem gondolunk Ausztriára, ha nem – akkor még kevésbé foglalkozunk vele... A mindenkori politikai titkokat feszegető, jól megszokott – s ezért szokványos – újságírói kérdés, illetve az arra adott válasz is egyfajta karikatúra: arra, hogy mit gondol Oroszországról, a herceg így válaszol: „Én most Önnek fenntartás nélkül azonnal elmondom titkos gondolataimat Oroszországról, Franciaországról, Angliáról, Olaszországról és Liechtensteinről”... Erre persze megijedt Maurai, hogy fogja mindezt megjegyezni, és ki hiszi majd el, hogy a herceg ilyen „ilyen nyílt szívűen” beszélt neki minderről egy hathasáros tárcára is elegendő mennyiségben. A jegyzetben most „szóhoz” jut a már említett bernáthegyi: egyszer csak elkezd ugatni. A herceg meg nevetni: elárulja vendégének, hogy mindig, amikor társalgás közben zavarba jön, diszkrétan rálép a kutya farkára; az ugatás megrázza vendégét, ő meg elmondhatja kedvenc vadász anekdotáját. Végül a kancellár elővesz a szekrényből néhány titkos okmányt, s elnézést kért Jocus Mauraitól, hogy olyan sokáig vette igénybe drága idejét... Vendége kérdésére Bismarck azt válaszolja, hogy „annyit hozhat nyilvánosságra a beszélgetésből, amennyit csak akar”. – De ugye ezt nem tréfából (zum Scherz az eredetiben – M.J.) mondja? – tudakozódik udvariasan a vendég.

– Isten ments – így a válasz –, zum Hon.

Visszaadhatatlan szójáték – pp – részéről: a Neue Freie Presse jegyzetírójának német anyanyelvű közönsége Jókai lapjának nevében a Hohn német szót ismerhette föl, ami gúnyt jelent. „A herceg mosolygott, és mosolyogtam én is, remélhetően az olvasók is” – így végződik a jegyzet, de e csattanónál fontosabb nekünk az előző szójáték, amely – akár Jókai cikke – új életre kelt Aranyinál, 1938-ban az *Ujság* hasábjain. A hírlapíró szerint még „a Bismarckkal történt párbeszéd” napján a pesti kávéházakban megszületett az első vicc a találkozóról. Eszerint „a következő párbeszéd rekesztette be az interjút:

Jókai: Sprechen Sie das *im Ernst*?

Bismarck: Nein, ich spreche *zum Hohn!*”

Aranyi azzal zárja, „ilyen volt hatvan évvel ezelőtt Budapesten a kávéházi szójáték. *A mai sem sokkal különb.*” Vajon egykor, vagyis 1874-ben, a pesti viccgyártók olvasták – pp – jegyzetét a bécsi lap március 5-i számában? Netán Aranyi emlékezete formálta újjá a szócsavarintást? Csak találgatni tudunk, de a szórakoztatóan ironizáló jegyzet ismeretében kiinduló kérdésünkre nagyobb bizonyossággal tudunk válaszolni: Aranyinak alighanem igaza van abban, hogy a Jókai-írás nemzetközi visszhangot váltott ki. A további kutatás kiderítheti, hogy megfelel-e a valóságnak, amit Aranyi állít. Nevezetesen: Bismarck herceg, aki „a külföldi lapok révén tudta meg, hogy minő mulatságos szituációba került az ő, kivételesen történt párbeszéde egy idegen országbeli lapszerkesztővel, rendkívül megharagudott Jókaira.” Aranyi úgy tudja, a Reichsrat folyosóján

„szinte tajtékozva” mondta a kérdezősködő képviselőknek: „Jaj, csak költőkkel ne kezdjen ki az ember. Egy ötlet kedvéért keresztre feszítik a legszentebb igazságot”. S bár Jókai íróként, költőként járt nála, alapos okkal föltételezhetjük, hogy a „plajbász-aperszű” nem növelte Bismarcknál az újságírók s általában a sajtó – amúgy sem túl nagy – presztízsét. Ami a cikk nemzetközi ismertségét illeti, Aranyi állítását valamennyire Mikszáth is alátámasztja: említett művében arról írt, hogy a „kihallgatás” „átment onnan (ti. *A Honból* – M.J.) a világsajtóba; s azóta váltak ismertekké Bismarck eszméi e pontra nézve.” Igaz, Mikszáth egy szóval sem említi a „trieszti” tréfát, pedig a találkozóról nagyjából három bekezdésben beszámolván, megjegyzi, hogy „Bismarck éppen beszélő kedvében volt s egyszerű nyíltsággal fejtette ki Németország jövőendő magatartását s az osztrák–magyar monarchiára vonatkozó nézeteit.”¹⁵ Ennél többet azonban Mikszáth nem ír a találkozó tartalmi vonatkozásairól.

Végül, de egyáltalán nem utolsó sorban, hiszen konferenciánk témáját ez érinti a legközelebről: mi is a műfaja a Jókai-írásnak, amely *A Honban* megjelent? Ahogy már jeleztem, a tudósító, a kérdező és (ki)hallgató *riporter*, valamint a *publicista* egyaránt jelen van a szövegben, amelyet maga a közlő orgánum tárcának minősít, hiszen „A Hon tárczája” végig verzállal szedett cím alatt közölte a lap a sorozat címét (Utiképek), ez alatt a szerző következik (Irtá: Jókai Mór), s végül az írás tulajdonképpeni címe, zurnaliszta, tehát nagyon informatív módon kiemelve a leglényegesebbet: Bismarcknál. (Így, c nélkül – M.J.) Hiszen mi lehet fontosabb annál az újságolvasó számára, mint hogy lapjának neves szerkesztője az akkori Európa egyik legbefolyásosabb politikusát kereshette föl?! Mégsem gondolom az opust tárcának, mert a szöveg túlnyomó terjedelmét a birodalmi kancellár nézetei foglalják el. Vagyis átfogó elemzések az akkori európai helyzetről: ezért nem riport, s ezért nem sorolható publicisztikai műfajok közé az írás. Amely tehát – tartalmát s nem formáját tekintve – a legközelebb az interjúhoz áll, s amelyet persze megemelték az akkor már az ország határain kívül is ismert, nagynevű szerző szépírói kvalitásai: mind a bevezető szemléletes portréja, mind a publicisztikus csattanó tanúskodik erről. Számomra ez csupán annyit jelent, hogy Jókai szintjén a műfaji határok valamelyest elhalványulhatnak – az ő írásművészetét meg sem közelítő szinteken is gyakran megfigyelhetjük ezt –, de ettől az írás még interjú; mai terminológiával: függő beszédben közölt, elemző véleményt tartalmazó interjú. Mikszáth nem használja e műfaji megjelölést – Jókai „úti rajzaiban írta le ezt az érdekes kihallgatást”¹⁶ –, említett művében Szabó László, alig három évtizeddel a szöveg közzététele, s néhány hónappal Jókai halála után, viszont egyértelműen amellet foglalt állást, hogy „ez volt mindmáig a legérdekesebb interjú az egész magyar hirlapirodalomban”.¹⁷

¹⁵ Mikszáth i.m. 121. p.

¹⁶ Mikszáth i.m. 121. p.

¹⁷ Szabó i.m. 179. p.

Így látta ezt a vérbeli újságíró, Aranyi Lipót is, aki cikkében az „interju-anyag” közzétételéről, aztán „párbeszédéről”, végül „interjuról” írt. A sajtó felől közelítve – és a sajtóműfajok rendszerébe illesztve a művet –, ez a leglogikusabb besorolás, bár az író gyűjteményes köteteiben – a sajtóbeli megjelenéstől elszakítottan – kétségkívül könnyen minősíthető az írás az interjúnál jóval irodalmiasabban csengő tárcának, útirajznak. De azért van, ami e műfaji pontoskodásnál – meglehetősen fontoskodásnál – sokkal lényegesebb: Aranyi – ha nem is filológusi pontossággal – a tragédiájához közeledő Európa közepén akkor nyúlt vissza a Monarchiát nem bántó, sőt szövetségesként bátorító porosz politikához, amikor Bismarck kései utóda a birodalmi kancellári poszton a bécsi bevonulással már megkezdte európai hódításait.

Nem kellett soká várni, s röviddel az Anschluss után, 1939 januárjában megszűnt létezni a liberális-konzervatív hagyományú osztrák sajtó egyik oszlopos tagja, a Neue Freie Presse. A *Hon* írását föllevenítő ugyancsak a liberális sajtóhagyományt ápoló *Ujságnak* még maradt néhány éve 1944 márciusáig, s néhány hónap múltán bekövetkezett az agg Aranyi Lipót erőszakos halála, sok millió társával együtt esvén áldozatául az intézményesített és kíméletlen, kéjjel öltő antiszemitizmusnak.

De ez már végképpen nem a műfaj történet lapjaira tartozik.

(A szövegek idézésekor megtartottam az eredeti helyesírást és az adott újság tipográfiai jelzését a kurziválásra vagy ritkításra. M.J.)

Felhasznált irodalom

- Aranyi Lipót: *Jókai és Bismarck Az Anschluss alkalmából*. Ujság 1938. április 10.
Buzinkay Géza 2008: *Magyar hírlaptörténet 1848–1918*. Budapest, Corvina.
Jókai Mór: *Bismarcknál*. A *Hon* 1874. március 3.
Kissinger, Henry 1996: *Diplomácia*. Budapest, Panem–McGraw–Hill–Grafo.
Magyar Nagylexikon. 2001. Budapest.
Mikszáth Kálmán é. n.: *Jókai Mór élete és kora*. Budapest, Révai Testvérek Kiadása.
– pp – : *Jocus Maurai bei Bismarck*. Neue Freie Presse 1874. március 5.
Silvester, Christopher (szerk.) 1994: *Szellemidézés*. Budapest, Biográf.
Szabó László 1904: *Jókai élete és művei*. Budapest, Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Ujságvállalata
Világirodalmi Lexikon. 1970. Budapest.
Voit Krisztina 2000: *A budapesti sajtó adattára*. Budapest, Argumentum Kiadó.